

Гуманітарні аспекти соціально-економічних процесів

УДК 330.59:316.61:234.1

РЕСАКРАЛІЗАЦІЯ СИМВОЛІВ ЛЮДИНИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Любов Шевчук

*Інститут регіональних досліджень НАН України,
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, ltshevchuk@ukr.net*

З'ясовано роль символів у життєдіяльності людини, проаналізовано трансформацію їхньої ролі протягом циклу "сакралізація–десакралізація–ресакралізація". Розкрито значення сакралізації і ресакралізації символів як фактора соціально-економічного зростання.

Ключові слова: символ, сакралізація, десакралізація, ресакралізація, соціально-економічне зростання.

Актуальність дослідження символів у царинах найрізноманітніших знань, зокрема в економіці, важко переоцінити. Здавна людина живе в світі символів. І в наш час, тобто на початку ХХІ ст., символи органічно вплітаються у життєдіяльність людини. Про це засвідчують обручки – символи вічного кохання в західній культурі, без яких не може обійтися жодне весілля, чи хрест – знак знаків, який і тепер є багатоліким символом, але насамперед символом Христа. Символи пройшли довгий шлях, в якому чітко окреслюються такі цикли: сакралізація – десакралізація – ресакралізація. Наше дослідження символів дали змогу припустити, що на сучасному етапі ресакралізація символів може стати потужним фактором соціально-економічного зростання. Щоб перевірити таке припущення, розкриємо суть символу, зробимо екскурс в історичні особливості його прояву.

Символ (грец. σύμβολον – знак, розпізнавальна прикмета) – універсальна філософська категорія, що розкривається як образ, який відображає ідею, сокровений зміст, приховане від непосвячених знання, умовний знак, потаємні відчуття.

Символ, як зазначає С. Аверинцев, – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, і знак, наділений всією органічністю міфу й невичерпною багатозначністю образу. Дослідник підкреслює, що переходячи в символ, образ стає "прозорим": зміст "просвічує" крізь нього [1, с.155].

Символ – це проявлення вічного й істинного в тимчасовому. Світ, який нас оточує, – ілюзія оригіналу. Проникнути в його суть можна тільки опанувавши символічне мистецтво. Адже символи – це елементи матриці сакральної реальності, яка є істинною, справжньою, довершеною і яка виступає в ролі ієрархічної мережі переходу видимого в невидиме, свідомого в підсвідоме, життя в смерть і навпаки. Як сонячний промінчик пронизує низку фізичних сфер, так і символ проникає через низку планів буття, відображаючи на кожному з них ту суть, яка притаманна кожному з цих планів. Наприклад, змія на одному плані буття може бути символом мудрості, на другому – символом агресії, на третьому – символом підступності.

Отже, мова символу – універсальна. Символ пронизує простір і час, він єдиний і для минулого, і для сьогодення, і для майбутнього, й для всіх країн і народів. Ця мова призначена і для зростаючої свідомості, і для свідомості, що пройшла довгий

шлях досвіду. Різний лише результат роботи зі символом, що приносить менше або більше інформації, залежно від ступеня проникнення в суть символу [8].

Не можна не погодитися з С. Аверинцевим в тому, що вивчаючи символ, ми не тільки аналізуємо й розглядаємо його як об'єкт, але одночасно дозволяємо його творцеві апелювати до нас, бути партнером нашої розумової праці [1, с. 158].

Наприклад, філософи середньовіччя – Великі алхіміки – укладали свої одкровення в малюнки вигадливої форми й писання зі схованим змістом, щоб уберегти знання від незрілого розуму й зберегти його для розуму допитливого. Хоронителі Великої Доктрини – Таємні ордени (тамплієри, розенкрейцери) спілкувалися за допомогою таємних знаків – символів. Символ – це форма істинних знань, вмістилище для зберігання таємниці [8].

Використання символів у повсякденному житті, їхнє шанування і ставлення до них з благоговінням і почитанням – це, по суті, сакралізація життєдіяльності. Поглиблення і розвиток сакралізації життєдіяльності – це вміння проникнути в суть символів, осягнути символічне пізнання реальності, розвинути витончене світосприйняття, що необхідно розглядати як вишукане унікальне мистецтво, в основі якого лежить священне ставлення до дійсності, що формує в людині особливі якості в процесі пізнання навколишнього світу.

Але з розвитком науково-технічного прогресу, з інтенсифікацією впровадження інновацій відбувається активна десакралізація життєдіяльності людини зокрема та й етносу загалом. Адже Людина щоразу більше віддаляється від Природи, і питання типу “де знаходиться Центр світу?”, щоразу менше тривожать її, оскільки контакти з природним середовищем відбуваються все рідше й рідше (у більшості мешканців великих міст вони відбуваються переважно у вихідні дні або у великі свята). Саме тому Людині все більше видається, що вона живе у доволі впорядкованому світі. Рідний дім, дитячий садочок, школа, інститут, робота – ці об'єкти стають своєрідними центрами соціального простору життєдіяльності людини в різні періоди життя, і Людина щоразу менше задумується про розташування того головного Центра, навколо якого повинна організуватися вся її життєдіяльність.

Водночас пошуки Центру були, очевидно, головною рушійною силою, визначальним фактором розвитку етносу в давні часи. Як правило, такі пошуки в той час завершувались визначенням святих місць, позначених символами. Адже кожний етнос на Землі, формуючись і розвиваючись, прагнув жити в реальному світі, тобто намагався не дати нескінченій відносності паралізувати себе. Реальним для етносу з позиції сакральності є священне. Священне, за висловом Мірчі Еліаде, – це реальне в його досконалості, це водночас і могутність, і дієвість, і джерело життя, і плідність. Священне – це і єднання людини, групи людей, етносу з Богом, і спосіб цього єднання. Священне – це спосіб життєдіяльності, специфічна магія вчинків та дій. Цілком зрозуміло, що священне по-різному проявляється у просторі й часі. Своєю чергою, простір і час формують ті чи ті ознаки етносу. Необхідно зазначити, що вже саме розташування етносу на знайдений, визначений за допомогою знаків, території передбачає її освячення. “Знайти “своє місце”, обладнати його, обжити – всі ці дії передбачають життєво важливий вибір Всесвіту, який вони (люди) “сотворюють”, щоб зробити його своїм. І такий “Всесвіт” завжди є подобою зразкового Всесвіту, створеного і обжитого Богами. Він становить, таким чином, частину священних діянь Богів”, – зазначає Мірча Еліаде [4]. Відтак, якими б не були розміри простору (країна, місто чи село, дім), людина прагне існувати в організованому Світі, Космосі. Організований Світ можливий лише за наявності Центру. Саме символізм Центру пояснює розташування святих місць, храмів, столиць [9, с. 55].

Отже, етнос завдяки власному місцю у просторі, способу організації і ступеню освяченості цього місця, способу вибору Центру власного Світу і набуває специфічних ознак, які дають підставу сприймати його як найважливіший, визначальний сакральньо-географічний детермінант конкретної релігії.

Феноменальність простору як сакральньо-географічного детермінанта релігії найповніше розкрита у працях М. Еліаде, який стверджує, що релігійний досвід неоднорідності простору є основоположним, тотожним “сотворенню Світу”. Така неоднорідність простору виявляється у протиставленні священного простору, тобто такого, що є, а значить реально існує, будь-якому іншому простору – безформній протяжності, що оточує священний простір. Йдеться про розрив простору, що дає змогу “сотворити світ”, бо передбачається, а отже, мусить бути точка відліку, центральна вісь орієнтації. Отож, простір життєдіяльності етносу є священним, все що за його межами – хаос, межі – розривні лінії. Інший приклад: двері храму є розривною лінією між священним простором всередині та іншим простором ззовні. При цьому священний простір (наприклад, місце для храму, простір для життєдіяльності етносу) не можна вибрати, його лише можна знайти за допомогою знаків, посланих Богом. Отже, простір є не тільки неоднорідним, але й ця неоднорідність є ще й різною за якістю, що зумовлює ієрархічність: священний простір життєдіяльності етносу, священний простір житла, священний простір храму. Однак і священний простір життєдіяльності етносу, і священний простір житла, і священний простір храму містяться на спільній, єдиній території, яку розглядають як суцільну, безперервну величину.

Ще одним сакральньо-географічним детермінантом релігії є час, але не просто час у звичайному розумінні цього слова, тобто Хронологічний, а Священний час, тобто час життя і діяння Богів, який у процесі здійснення культових дійств уклинюється в сучасність, час як вічне сьогодні у конкретній системі геопросторових координат, час, що постійно повертається і повторюється. Це, по суті, – відтворення Священного простору в початковому вигляді з притаманними йому особливостями, процесами, подіями, дійовими особами, діями. Періодичне включення Священного часу зі Священним простором в Історичний час і дає змогу пізнати відчуття Вічності, без якої неможлива реальність [9, с. 55].

Отже, очевидно, що саме Буття досягається в символі й через символ. Так, священний простір не можна вибрати за бажанням тої чи тої людини, його лише можна визначити, знайти, виявити за допомогою знаків, символів, посланих Богом. Одним із найважливіших таких символів є камінь, який, як символ, може бути різного вигляду і форми (скеля, брус, кругляк, галька тощо). Камінь символізує вічність, силу, цілісність. Взагалі, камінь є надзвичайно складним символом. У давні часи вважали, що саме камінь символічно відображає центр, земну вісь, тобто місце, де можлива присутність Бога на Землі. Отже, камінь – це особлива позначка священного місця чи його меж. Ось чому в багатьох культурах до каменів унікальної форми і структури ставилися з благоговінням, як до символів божественної присутності.

Камінь мав символічне значення основи, оплоту, фундаменту будинку і храму. Невід’ємною частиною культів багатьох народів був кам’яний жертovníк або вівтар – сакральний центр, що поєднував конкретний життєвий простір із простором космосу, з небом, із божеством [6].

Вважається, що між каменем і душею людини існує особливий зв’язок. Можливо, саме тому з ідеєю безсмертя пов’язані пошуки каменю, який називали Філософським Каменем.

Індуси не мають сумніву, що камені можна вважати живими. Великі камені-моноліти можуть виступати магічними заступниками поселення, в такому випадку їх

встановлюють у святилищі й приносять їм дарунки. Встановлюють камені й на честь померлих, і тоді він перетворюється на обитель духу покійного і зберігає частину його життєвої енергії. Вважають, що до будь-якого каменю необхідно ставитись дбайливо, час від часу робити йому пожертву [6].

У Стародавньому Римі на перетині важливих доріг, на межах ставили квадратні камені. Культ каменів і скель був важливою складовою духовної культури кельтів. Дотепер у Європі збереглися менгіри, дольмени, кромлехи – культові споруди, які були головними системоформуючими елементами святих місць.

З іншого боку, Людина ХХ–ХХІ сторіч, тобто періоду фантастичних відкриттів, надзвичайно високого рівня розвитку науки і техніки, не допускає можливості наявності досконалішого досвіду духовної і ментальної життєдіяльності в минулому, який наші предки зашифрували у вигляді символів. Сучасна Людина через свою гординю та самовозвеличування трактує і сприймає символи як примітивні елементи культури – соціально-функціональні знаки і жести.

Однак символ надзвичайно багатолікий і всюдисущий: він виникає там, де його не чекають, він творить нову реальність, що дає змогу Людині не тільки відшукати опору на слизькій поверхні реальності, ввійти в Буття, ідентифікувати його рівні, але й наблизитися до Бога, спілкуватися з Творцем, сприймати Його настанови.

Сказане засвідчує, що настав момент, коли треба ставити питання про ресакралізацію символів, під якою ми розуміємо не просто повернення символам їхнього первісного сакрального змісту, але й насичення їх новітнім, сформованим під впливом сучасної повсякденної реальності, сокровенним смислом. Особливо це стосується символів Людини, пов'язаних з її потребами.

Ресакралізація символів Людини може стати одним із найважливіших факторів пом'якшення суперечності в головному питанні економіки, яке полягає в стійкому необмеженому зростанні потреб при постійному зменшенні обмежених ресурсів.

Зазначимо, що за такого підходу практично не досліджують символи Людини.

Сакралізаційні та секуляризаційні (десакралізаційні) процеси вивчали такі зарубіжні вчені, як Т. Альтицер, Д. Бел, П. Бергер, П. Ван Бурен, К. Доусон, Е. Дюркгайм, Н. Зедерблом, Д. Зелле, М. Малерб, М. Марсель, Ю. Мольтман, Ш. Огден, Е. Трьольч, Ф. Шлейєрмахер, П. Флоренський, Е. Фьоренцо та ін. Ці процеси досліджували російські вчені: В. Гараджа, Р. Лопаткін, Д. Мануйлова, Д. Угринович. Їх вивчали й українські дослідники: М. Бабій, В. Бондаренко, А. Єришев, А. Колодний, Б. Лобовик, О. Саган, П. Саух, В. Токман, Л. Филипович, П. Яроцький та ін. [2]. Але дослідження названих учених стосувалися переважно релігієзнавчої царини. Узагальнюючих праць про те, як такі процеси впливають на розвиток економічної, соціальної, політичної сфери не було.

Безумовно, сакралізаційні та секуляризаційні (десакралізаційні) процеси, як і детермінанти релігії, є своєрідними визначниками процесу праці, її особливостей та аспектів.

Ставлення до праці та особливості формування медико-соціальних традицій у сфері праці розкрито у священних книгах світових та національних релігій, зокрема в Біблії. Особливості процесу праці в різних умовах життєдіяльності відображено в таблиці 1.

Наведені в таблиці дані нашоухують на думку, що чим вища сакралізація життєдіяльності, тим вищі морально-етичні норми взаємовідносин у суспільстві в цілому, в тому числі в економічній сфері, зокрема у сфері праці. А без цього неможливо забезпечити соціально-економічне зростання як в окремому регіоні, так і в країні загалом. Сказане вище засвідчує, що сакралізація життєдіяльності населення в значній мірі символічна. Ось чому, так важливо в наш час забезпечити

умови для ресакралізації символів, що, безумовно стане потужним фактором соціально-економічного зростання.

Таблиця 1

Особливості процесу й аспектів праці
в різних умовах життєдіяльності*

Особливості процесу праці	Умови життєдіяльності	
	Сакральність (святість)	Десакралізація (гріховність)
Ставлення до праці	Праця – це: – акт божественного творіння; – першооснова людської діяльності, прав і обов'язків стосовно навколишнього світу; – впорядкування природи, догляд за нею; – святковий стан душі (не одним хлібом живе людина) і тіла – храму душі.	Праця – це: – звичайний акт – побутова необхідність; – повинність; – рабство; – результат гріхопадіння (вигнання Адама і Єви з раю); – задоволення нищих та марнославних потреб (будівництво Вавилонської вежі).
Медико-соціальні традиції	– сьомий день тижня необхідно відпочивати з метою не тільки відтворення сил і здоров'я, але й встановлення гармонії взаємовідносин людини і довкілля; працювати в такий день – гріх; – не можна вживати “нечисту” їжу; – необхідно періодично постити, щоб очистити не тільки тіло, але й душу; – невивплата чи затримка зарплати за виконану роботу – порушення гармонії взаємовідносин у суспільстві, а отже, один із найтяжчих гріхів.	– шостий-сьомий день тижня – відпочинок як реалізація насамперед фізіологічної потреби; – харчування повинно здійснюватися згідно з порадами медиків з метою повноцінного задоволення біологічних потреб; – доцільно періодично голодувати, щоб нормалізувати відтворювальні фізіологічні процеси; – невивплата чи затримка зарплати – це наслідок кризових явищ в економіці чи соціально-економічна необхідність.

*Джерело: Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів: Інститут регіональних досліджень, 2003. – С. 172–173.

Зазначимо, що в Україні нині досить високий рівень сакралізації суспільства, незважаючи на тривалий період його насильницької десакралізації в період побудови так званого соціалізму. Цей рівень суттєво зріс за останні 10 років. Отже, фаза десакралізації символів, життєдіяльності населення загалом, яка тривала протягом періоду побудови так званого соціалізму, в цей час поступово трансформується в фазу ресакралізації символів та життєдіяльності населення загалом.

Але у сфері економіки ресакралізація українського суспільства відбувається дещо сповільнено й інколи деформовано, а в окремих підсистемах залишається фаза десакралізації.

Наприклад, хоча останнім часом практично припинилися затримки чи невивплати заробітної плати, але для більшої частини населення України вона залишається нижчою від прожиткового мінімуму. Для того, щоб забезпечити наближене за якістю до нормального прожиткового мінімуму життя, значна частина українців змушена грішити, заробляючи на хліб насущний: працювати в кількох місцях, виходячи при цьому на роботу у вихідні дні, обходити закон, займаючись бізнесом тощо. Це мимоволі викликає інтенсифікацію розгортання у сфері праці процесів десакралізації життєдіяльності населення та десакралізацію символів,

пов'язаних із цією сферою. Зокрема, десакралізується сама мета діяльності людини, суспільства. Особливість десакралізації мети діяльності людини, суспільства можна, певною мірою, пояснити завдяки концепції "ідеалу". Суть такої концепції полягає в наступному. Якщо мета діяльності – це задоволення найістотніших духовних і матеріальних потреб людини і соціуму, за умови, що така діяльність здійснюється при дотриманні морально-етичних законів людства, тобто є продуктивною, то таку мету діяльності можна вважати наближеною до ідеалу або сакральною. Якщо ж мета діяльності – це задоволення насамперед матеріальних та деструктивних духовних потреб, які мають яскраво виражений споживацький характер, і, при цьому, цінується лише результат, незважаючи на те, як цей результат досягається, то така мета дуже часто, з огляду на морально-етичні закони людства, є деструктивною чи десакральною.

Отже, сакралізаційні, секуляризаційні (десакралізаційні) та ресакралізаційні процеси, детермінанти релігії, символи є головними елементами духовної матриці суспільства, яка, залежно від того, які за ступенем святості елементи у ній переважають, може бути сакралізованою чи десакралізованою. Чим вищий ступінь сакралізованості духовної матриці суспільства, тим вищий нормативний рівень регулюючих функцій, які вона виконує, тим більше мета діяльності людини, суспільства наближається до "ідеалу", тобто сакралізується, і навпаки.

Відповідно до того, який ступінь сакралізованості духовної матриці є в конкретному суспільстві на визначений час, такий тип різноманітних табу у вказаній системі координат переважає. Наприклад, табу розлучення, табу вбивства тощо характерні для високоцивілізованого і високосакралізованого суспільства.

Елементи духовної матриці суспільства "вмонтовуються" у всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед в економічну сферу. Останнім часом вони модифікуються, модернізуються і ресакралізуються. Сказане можна проілюструвати на прикладі брендування економічної діяльності.

Бренд (англ. brand – клеймо, тавро) – це всесвітньо відома торгова марка, товарний знак, законодавчо захищений продукт, компанія (її назва). Звідси випливає, що бренд – це символ, знак, ім'я, що використовується для ідентифікації товарів і послуг конкретного продавця з тим, щоб відрізнити їх від товарів і послуг конкурента. Бренд як символ може бути сакральним, а може бути і десакралізованим. Десакралізованим бренд є тоді, коли його автори сподіваються на формування позитивних очікувань щодо просування товару чи послуги, в той час, як соціальні асоціації, пов'язані з цим брендом, формують негативну ситуацію. Прикладом може слугувати бренд "Титанік", присвоєний одному з ресторанів. Власники ресторану з таким брендом намагалися підкреслити пишність та багате декорування свого закладу, розрахованого на обслуговування заможних людей, але споживачі побоювалися його відвідувати, щоб "не піти на дно", як це сталося зі справжнім "Титаніком".

Останнім часом розгорнувся процес ресакралізації торгових марок, товарних знаків, послуг конкретних продавців. Так, все більше розробників товарних знаків повертаються до "символів символів", тобто до символів зі світу природи, які, як відомо, є переважно сакральними. Товарні знаки затверджують Торговою палатою і стають власністю фірми. Практично, кожне сучасне підприємство прагне мати свій товарний знак, який би виразив особливості продукції, власний оригінальний стиль підприємства, що дало б змогу виділити його з-поміж інших виробників.

Власник товарного знаку може передати право використання товарного знаку шляхом передачі ліцензії на його використання. Цим користаються окремі товаровиробники: купуючи право працювати під відомою маркою, вони економлять гроші на рекламу та на капіталовкладення. Зі свого боку, фірми, які дозволили

використовувати свій товарний знак, контролюють якість продукції, що виробляється підприємством, яке використовує цей знак.

Підйом в економіці України останніх років засвідчує зростання ролі процесу ресакралізації торгових марок, товарних знаків, послуг конкретних продавців як фактора соціально-економічного зростання.

Отже, ресакралізація символів людини, зокрема символів, які задіяні в економічній діяльності, має виняткове значення: від ефективності її здійснення залежить не тільки формування сучасної мети діяльності та ідеал суспільства, але й можливості подолання беззмістовності споживацького способу функціонування сучасної цивілізації на планеті Земля, а також побудова ефективного, усвідомленого, сакрального суспільства в Україні.

Література:

1. Аверинцев С.С. София-Логос. Словарь. – К.: Дух і Літера, 2001.
2. Виговський Л.А. Сакралізація та секуляризація як чинники змін сфер функціонування релігійного комплексу. – http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_43/Vugovsky.htm
3. Дичковська Г., Пятківський Р. Формування мети діяльності та феномен сакралізації // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 83–93.
4. Элиаде М. Священное и мирское. – М.: Издательство Московского университета, 1994.
5. Єрусалим /<http://www.mfa.gov.ua/israel/ua/publication/content/8425.htm>
6. Камінь / http://www.newacropolis.org.ua/ua/symbol.php/kamin_.htm
7. Проценко В.В. Феномен православного храму в соціокультурному просторі // Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. – Сімферополь, 2000.
8. Символ / <http://www.poznay-sebya.com.ua/symbolism.html>
9. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібн. – Львів: Світ, 1999. – 324 с.
10. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів: Інститут регіональних досліджень, 2003. – С. 172–173.

RESACRALIZATION OF SYMBOLS OF A PERSON AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC GROWTH

Liubov Shevchuk

The Institute of the Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kozel'nyts'ka Str., 4, L'viv, 79026, ltshevchuk@ukr.net

The role of symbols is analysed in the vital functions of a person; transformation of their role is traced during the cycle of "sacralization-desacralization-resacralization". The meaning of sacralization and resacralization of symbols is discovered as the factor of socio-economic growth.

Key words: character, sacralization, desacralization, resacralization, socio-economic growth.